

Сон

Михайло Коцюбинський

Щодня було те саме. Ноги, немов непотрібні, самі знали звиклі дороги, і очі, теж наче зайві, байдужне приймали все до нудоти знайоме. Пливли перед ними і безслідно зникали маломістечкові дома і все ті ж самі люди, наче потерті меблі у хаті, між якими роками можна ходити, не помічаючи навіть. Бульвар серед міста з рядом голих тополь, що білили на осінньому небі, як хребти риб, алея, по якій щодня ходив він, так добре знайома кожним вибоєм або ріжком цеглини, на якому не раз спіткнувся. І та фігура, що йшла назустріч, — чиновник із казначейства. Похитала чорним пальтом, аащібнутим глухо од голови до ніг, мигнула розчосом фарбованих баків і ліниво підняла над безбарвним обличчям бриля.

Перш розмовляла при стрічі, а тепер перестала. Та й нащо? Антін наперед знав, що міг би почута. Матовий голос клекотів би в защібнутих грудях та пропускав крізь густо фарбовані баки історію клубового шлема або об'яви катарального стану кишок.

Фігура давно за плечима, а Антін помічає, що віз так само розхитує тулуб, як і чиновник, із казначейства.

Тепер знов пусто в алеї. Деревця, недавно посаджені, були поламані вщерть і простягали до неба свої цурпалки, тверді, колючі, обдерті, з клаптями шкури — кори. З лавок, де хтось насипав купами. землю, текли па стежку брудні патьоки. Між деревами, в наметах рудого листу, щось пахло непевно, осіннє небо нудьгувало понад бульваром, і все те — сіре, слизьке, убоге — ворони вкрили сіткою крил, засіяли грубим, скрипучим криком.

Антін дійшов до краю бульвару і повернувся назад. Перед очима знов встала пуста, якою тільки пройшов. І тут він помітив, що уперто рішає настирне питання і не може рішити: що значить, сон, який приснився сьогодні жінці?..

Жінка спустила з постелі ноги, голі і білі, наче застигле сало, і смачно, трохи хрипло зі сну, оповідала, що їй снилось, ніби вона доїть корову. Одтяга дійки, а що сикне в дійницю, то насподі не молоко, а чиста вода. Що воно значить? Чиста вода...

Він не знав вранці, не думав про се удень, а тепер ось рішав се непотрібне, зайве питання уперто, завзято, наче хоче смолу од підшви оддерти. Що значить чиста вода?

Се питання держить його серед дерев бульвару, білих на сірому небі, як ряд кісток з риби, в брудному кориті алеї. І здається, що коли б він вирвався звідти, воно, може б, лишилось позаду нього, засипане криком ворон...

Антін покидав бульвар і виходить на міську площу, де в самому центрі — калюжа. Йому не треба дивитись на місто. Він може глянуть в калюжу і побачити город: важкий білий собор в шапці зеленої бані, цегляний будинок управи і жовті стіни суду. Все се змістилось в одній калюжі.

На тротуарі теля. Три фігури, що мають наче одно обличчя, в синіх штанах "під студента", заганяють в калюжу теля. Теля не хоче, підійма хвіст, лупить налякані очі, а

коли їм нарешті вдається і чотири тоненькі ніжки розбивають на бризки собор, управу і суд та грузнуть в болоті, дурний ображаючий сміх наче твердне у сірій мряці і важко спадає в стоячі води калюжі.

Потому вони ще плювали: хто переплюне калюжу.

Антін не чекав.

Щось каламутне осідало на серці. Воно починалося вдома, а кінчалося тут, в безбарвній міській нудоті, як довгий іржавий ланцюг. Вдома був спокій, день біг за днем. Як в калюжі весь город, так в окремому дні він бачив ціле своє життя. Вранці, ще лежачи в ліжку, він слухав жінчині сни, прозаїчні, скучні, як дійсність, пив чай нашвидку за столом, заслідженим кришками, денцями мокрих склянок та посудом, що лишилась після вечері, і біг в школу на службу. Потому обідав, все в тій самій годині, з вічно захопленим: "А в нас сьогодні зелений борщ!" — і чув нарікання на куховарку. По обіді жінка дрімала, а він йшов в город в надії чогось нового, що кожний раз заводила марно, і знову ніс на вечірній вогник додому ту ж саму зануду, з якою виходив.

Вечорами збирались часом до жінки сусідки і грали невинно в карти, для апетиту більше. Він в карти не грав і йшов до себе, чужий тому всьому, кутив і в клубах диму писав щось, чого ніколи не повинно побачить стороннє око, тільки для себе, аби задовольнити потребу.

Часом траплялось нове щось — привозили дрова, і треба було приймати, або заслабла дитина. Але все мало кінець — і життя знов плило спокійно в старім кориті...

Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста. Липка і темна муть все осідала на серце, але з-під неї уперто, як се часто траплялось, щось добувалось та проростало. Молоде щось, свіже, не затоптане ще, жадоба нового, якоїсь краси.

По дорозі стрічались дівчата, провінціальні кози, з блиском вогкого ока, з свіжим овалом обличчя, еластичними рухами тіла. Щось лишалось од них в повітрі, як після весняного грому, будило і освіжало. Хотілось щось пережити, сильне і гарне, мов морська буря, подих весни, нову казку життя. Виспівать недоспівану пісню, що лежала у грудях, згорнувши крила. Він знайшов би нові слова, не ті, що листям осіннім шелестіли попід ногами, а повні, багаті й дзвінкі.

Але в осінній мряці усе зникало, і він йшов далі попід мокрі паркани, за якими скучно дрімали голі галузки.

Смеркалось. Антін в'яло минав квартал за кварталом. Дивився, як поволі дерева пірнали в сизий туман та рисувались на небі, як темні жилки на перламутрі. В переривах кварталів — молочна мла, за якою чулось далеке і безконечне. З неба сіяв дрібненький дощик і ніжним холодком осідав йому на обличчя. Світили вже світло. Тротуари блищали, ловлячи в себе вечірні тіні дерев. Капало з стріх. Все частіше краплі стікали з дахів, з ринв, з стін. Вони грали, співали, дзвеніли, міняли темп, силу і голос. Незабаром вулиця обернулась в симфонію крапель. Непомітно впливали з туману ліхтарники, розносячи світло. Тихими вулицями в вечірній мряці по всіх усядах розтеклися з легким гойданням червоні вогні. Чорніли тільки в ліхтарника ноги, а над ними гойдався вогник. Оживлялась музика крапель, сумних і веселих, лінивих і жвавих,

глухих та дзвінких. Вдалині м'яко блимнули вікна, і чиясь невидима рука тихо зводила половинки віконниць, наче очі до сну стуляли повіки.

Потреба краси, що жила в душі Антона, викликала у нього потребу скрізь шукати її, але дійсність давала мало. Правда, колись він бачив далекі краї, де сонце і море напереді намагались розгорнути перед ним всі свої дива, але то було давно, і буденне життя ущерть занесло попелом згадки. Часом, у сні тільки, оживали ста мить, викликаючи потім пекучу тривогу. Він любив сні. Лягаючи спати, наче пускаєшся плисти по морю ночі, невідомому, чорному. Які пригоди там стрінеш, що там побачиш, переживеш, поки темні хвилі ночі не викинуть тебе на ясні береги дня?..

Час був вертатись додому. Антін уже бачив картину, яку застане: усі кімнати спочивають у п'ятмі, тільки в столовій ясно. Кипить самовар, діти п'ють чай з молоком, а жінка плете щось гачечком. На нього війнуло, як з гнилого болота улітку, тим знайомим теплом їдальні, молока з чаєм, розпареним жінчиним тілом й котом, що вічно валявся на канапі. Леговищем людини, ситим спокоем, який до вподоби був жінці і дратував Антона.

І справді він все те побачив...

— Добре, що ти вже прийшов...

Марта стріла його спокійно і діловито, їй було душно од вічних турбот. Вона розпустила легеньку блузу, що позволяла бачить широку шию та голі руки.

— Приходив тут скляр, пора вікна склити, а я не знаю...

Вона наляла Антонові чаю і присувала булку.

Ах! Скільки було турбот!

Діжку конче треба купити на огірки... А може, краще замовить... Вона хотіла порадитись з ним. Хоч буде дорожче, зате надовше стане.

Він обговорював з нею докладно, що нову діжку треба вимочить добре, щоб огірки не пахли, що капуста сей рік треба наквасить менше, бо щось не їсться, що в теплі ковдри добре б додати вати...

Марта розчервонілась, розімліла уся і пашіла теплом через одкритий комір та широкі рукави.

Вона пішла за ним навіть в його кімнату, і коли він нагинався та збирав із стільців її спідниці, що ще ховали в собі повні жінчині форми і тепло тіла, вона механічно кидала вічне "ах, вибачай" та спокійно приймала з рук чоловіка одіжку.

Вона ще не скінчила, їй хотілось порадитись добре про матеріал і фасони дитячих курток, про запас буряків, про тисячі всяких дрібниць в хазяйстві. Він неухажно слухав, дивлячися, як м'яко драгліло за кожним словом підборіддя у жінки, і думав: "Чи сподівалися ми, що за дванадцять літ по шлюбі не знайдемо інших тем до розмови, що між нас будуть падать слова, наче грузи руїни на зелену траву?"

Навкруги було тих", лампа рівно горіла, і в молочному світлі плавав дим папіроски.

А жінка все говорила, більше для себе, аніж для нього, бо була певна, що чоловік непорядний і непрактичний, що він мало навіть до чого здатний.

А врешті все було тихо й спокійно, як завжди. Мертвий спокій калюжі не могла

скаламутить сильніша хвиля, і се так дратувало Антона, що йому хтілося крикнеть, чимсь пожбурнути або вибити шибку, щоб з тріском і дзвоном впустити в хату свіже повітря.

Одного ранку Антін прокинувся якийсь інакший, весь заслуханий в собі. В той день він не міг би сказати, чи оповідала жінка свій сон, чи білили, як завжди, її литки, поки нога ліниво шукала капців; все се не дійшло нині до нього. В рухах, в його ході було молоде щось, тривожне й нове.

Не допив чаю, смоктав папіроску, давно погаслу, і дививсь оком на все невидючим. Неспокійно бігав по хаті.

До обіду спізнився, але ввійшов кроком легким і бистрим, з молодою лінією плечей, і був як неприсутній.

Марта помітила зміну.

— Ти сьогодні якийсь чудний.

Вигляд Антона занепокоїв Марту.

— Що сталось?

Вона мусила повторити своє питання, але він сквапно закрився словом "нічого!", якому трудно було поняти віри. Зелений борщ не зробив на нього враження, він мало їв і на питання давав не до речі відповідь.

— Що ти говориш? Де ти? Прокинься...

Тоді він зробив над собою зусилля, старався бути занадто уважним, обдумував слово, перше ніж мав сказати, й порожнім оком, зверненим вглиб, зраджував скрите, затаєне в собі.

Цікавість Марти зроста, коли Антін, по прохідці, пройшов не в їдальню, а просто до себе. Вона чула розмірені кроки, що одбивалиеь наче такт думки, часте чиркання сірника об коробку, а зачинені двері вабили більше, ніж вільний вхід. Нарешті вона одхилила двері в його кімнату.

— Можна до тебе?

Він кивнув головою.

— Що з тобою, Антоне?

Антін, очевидно, вагався. Йому не хотілось сказати і разом боляче хтілось, щоб жінка питала, щоб вирвала з нього признання, яке прохалось на волю з переповнених грудей.

— Нічого.

Але те слово, кинуте їм, було якесь легке, крихке, порожне. Марта чула, що їй нетрудно його зламати.

— Говори вже, що там таке?

Антін спинився, глянув на жінку і по хвилині вагання в його зірвалось:

— Я бачив сон.

Марта легко зітхнула.

— Ах, тільки сон!

Вона була розчарована навіть. Однак вигідніше розсілась у кріслі і зробила гримасу

ласої кітки, яка колись так була їй до лиця.

— Цікавий сон? Ну, то розкажуй.

Вона любила сні.

Але він зразу заговк. Знеохота опанувала його. Чи вона зрозуміє? Для нього не було різниці між дійсністю і сном. Яка різниця, коли у сні так само бачиш, смієшся, страждаєш, переживаєш? Хіба дійсність не зникає так само безслідно, як сон? Хіба життя не бистроплинний сон, а сон не життя?

Антін ходив по хаті і чув, як хлюпав в ньому і готове розлитись все пережите за ніч.

Врешті спинився і таємничо сказав:

— Я знов був там... в далекому, теплім краю...

Жінка зробила круглі й порожні очі, а він мусив їй нагадати про край, що колись промайнув, як казка, в його житті.

— Розумієш, я стояв ранком на острові серед моря. Високому, прекрасному, гордому. За морем, у синім тумані, потопала стара земля. Мені здавалось, що в молодій гордості острів одірвався од землі і поплив в світ творити самостійне життя, власну красу. Море було таке гладеньке і синє, наче туго натягнений екран, на якому показували небо. Скільки було блакиті! Ціле море у небі і ціле небо у морі. Од блакитних просторів на душі в мене було блакитно, тепло, просторо. Я був наче п'яний од духу дикого полину, що залляв скелі і напоїв повітря своїм диханням. Срібна сивина його ніжно світилась, немов вдень, навіть осяяна місячним світлом. Він навис над урвищем скель і тряс бородою над самим морем, неначе фавн дико скуйовдженою вовною.

Тихим морем послались біласті дороги. Я дивився і думав: "Для кого вони? Хто ними поїде? Вони списали синє полотно моря, як давні ієрогліфи, а хто прочитає те таємне письмо?" Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель.

Раптом ззаду я почув голос, чистий і гармонійний, наче родився з тепла блакиті:

— Не могли б ви сказати, що значить те дивне письмо?

Я озирнувся.

На скелях стояла жінка з блідим обличчям в золотій рамі волосся. Вона простягла руку на море, а полин гаптував на її чорній одежі срібні малюнки. В другій руці палали маки.

В обох нас ворушилось одно і те саме питання, і я одповів:

— То записи щастя.

Вона подивилась на мене.

— Можливо. Дихне легкий вітерець і раніше зітре записи щастя, ніж встигнеш їх прочитати.

І понесла до мене вінок золотого волосся, важке срібло полинів на одежі, маки і ще щось: очі — два озерця морської води.

— Ого! — засміялася Марта.

— Не заважай. Ми сіли, як давні знайомі, на теплу кам'яну лавку. Я не дивився на

неї, а бачив, як в легкім диханні повітря тремтіли над чолом тонкі волосинки у неї, немов язички вогняні, а в озері ока переливалась тепла блакить.

Мовчки дивились на море. Тепер на море налітали білі вітрила, як рій метелів. Бог знає звідки з'являвся на морі човен, перебирав лапками весел, наче мурашка по скатертині, і враз розцвітався білим вітрилом, як з пуп'янка квітка. Лягав боком і тремтів на блакитному полі.

В лице нам тепло дихнуло повітря. Раз, другий. То вітер будився, і дороги поволі щезали. Під берегами море починало горіти.

— Вам не здається, — обізвалась сусідка, — що тепер море як синій птах щастя: занурило голову в блакитний туман і розпустило павиний хвіст під самі скелі, де кожне очко горить синьо-зеленим вогнем. Ось подивіться!

Ми нахилили наші обличчя над урвищем вниз, і коли очі наші добігли, минаючи хаос поламаних скель та диких рослин, до берега моря, ми уздріли, як воно тріпалось тихо в сітці яскравих бліків, наче зловлене в невід з синіх, зелених і рожевих мотузок, а крізь ту сітку на нас дивилась мозаїка дна: фіолетові плями густих водоростей, блакитні очі підводних пісків, стара бронза і темно-синя емаль, що зливались в один вогняний сплав.

— А ви не помічаєте, — обізався я, глянувши в море та показавши їй рухом руки на білі вілли, залиті сонцем, — вам не помітно, що ми плиємо? Острів, як спрут, занури в море шершаві лаби, приссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може. Пливе. Вічно пливе, куди — не знав, в теплі і сонці, у блакитнім тумані. Розтулив пащу широким отвором півкола і вишкіряє здорові зуби, наче сміється рядами білих доків.

Антін потер чоло і говорив тихіше:

— Не знаю, чи ми розмовляли наголос, чи мовчки, але ми плили в широкім просторі рядом, плече з плечем, і вся маса морського повітря, весь запах солі, полинів, сонця — проходив крізь нас. Ми були чисті, міцні, як корабельні канати, і, певно, світились.

— До моря! На берег! Швидше!

Вона скрикнула так, наче мала владу наді мною, і плеснула в долоні, аж червоні платочки дикого маку облетіли їй на спідницю. Один холодком доторкнувся моєї руки.

Ми спускалися вниз.

Тепер скелі росли перед нами, теплі, навіть гарячі, так наче в їх кам'яних жилах текла жива кров. Серед мозаїки зморщок й заломів сяло часом золото дроку, блищав срібний полин або п'ялися мирти в своїм весільнім убранні. То знову з-під ніг стрімко здіймала скеля міцні і голі груди, на якій око скучно спочивало од фарб. Зате як радісно було, коли ми там одкривали милу блакитну квітку, що приліпилась до скелі, наче сіла на хвилину спочити. Чим вона жила? Певно, пила щоранку блакитні тумани моря. Я не знав, як її звати, — і від того вона двічі мені миліша.

— Правда, вона виглядає, як гніздо аметистів на сірій скелі?

Правда, вона виглядала, як гніздо аметистів.

З правого боку збігала вниз з нами течійка кривавих маків, а зліва, на кожному

закруті стежки, осміхалося море. Далекі скелі, всі у заламах, м'яко убрались в зелень і виглядали, наче старий, потертий місцями оксамит.

Ставало душніше. Горіли скелі, дорога, пил під ногами, палали повітря і море. Ми теж пашіли жаром.

Ящірки раз у раз перетинали нашу дорогу. Розпечені скелі двигтіли, здавалось, од їх безупинних хвилястих рухів. Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — і зникне. І знову звідкись вона з'являлась, приплющена жаром, на кривих ніжках. Спинилась, підняла гадючу головку і сторожко водить круглим, підкресленим оком. Видко, як під тоненькою шкуркою збоку калатає серце. Але тільки тінь впала або шеберхнуло щось — вже вона зникла у непомітній шпарці, наче влізла просто у камінь.

Не знаю, хто з нас назвав ящірку душею каміння, живчиком, що вічно б'ється в важкій і нерухомій масі.

Нарешті дихнуло море. І ми дихнули. Здається, починався сироко.

— Берег! — легко зітхнула моя сусідка, побачивши сірі піски. І коли вона бігла до нього, я любувався, як на тлі моря світився німб золотого волосся.

Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким навиклим рухом скидало її на берег, неначе карти здавало.

На Piccola Marina саме купались. Ми проминули той сонячний сміх, виплески тіла, зелений фосфор його в воді і примостились в безлюднім куточку. Море сліпило. Воно все розцвіталось срібними квітками. І хоч вік їх був коротенький, усього мент, але в той самий мент замість зів'ялої квітки розпускалася сотня нових. Блисне сліпуче, як срібна зірка, і згине. А на блакиті нові.

Ми бачили звідси острів од моря аж до вершків. Хвилі бились і розбивались об стрімкі скелі Монте-Соляро, об фаральони. Острів шипів, як розпечений камінь, кинутий в воду, і круг нього кипіла вода.

Ми мовчки сиділи, розпуцені наче в блакиті, і слухали моря.

Врешті я поспитав:

— Про що ви думали зараз?

Вона обняла мене очима — а в них я побачив все море і ціле небо — і одповіла тихо:

— Дивлюсь на південь, на безконечне море. Сироко приносить до мене з Африки спеку і аромати Єгипту, а я мрію про край білих пісків і чорних людей, про кактуси, пальми і піраміди. Котиться з Африки хвиля і, як далекий братерський привіт, цілує скелі. І може, та хвиля, що мила ноги араба, набігає тепер на мої ноги як символ єднання...

— Як гарно!

Се скрикнула Марта і перервала оповідання.

Антін спинився, наче вперше побачивши жінку.

Вона була тут!

Світло од лампи, здивовані жінчині очі, немов вони бачили щось незвичайне, розщібнутий гудзик на її грудях, пасмо тютюнного диму поперек шафи з книжками і чорні холодні шибки, на яких дощ пальцями тарабанив свої нудні мотиви...

Антін нетерпляче струснув плечима і тим рухом наче щось скинув із себе. Забігав по хаті і знов говорив:

— Ну, ми розстались. Я не знав навіть — на час чи назавжди.

Була обідня пора. Коли я входив в столову свого готелю, перше гудіння гонга густо пливло над рядами білосніжних столів, в той час ще порожніх. Я зайняв своє місце. Між стовпи колонади, яку повернуто було в їдальню, перлося море, немов величезні марини, вправлені в рами білих колон. На виднокрузі розпускалась вітрилами яхта, як дерево цвітом. Сонце лягло на Кастельоне, що дрімав з правого боку, й закучерявило гору рядами маслин, оповило її кілька раз в чорний турецький пояс. Виноград горів між ними зеленим вогнем, як вставлене в пояс дорогоцінне каміння. Ще нікого не було в столовій, але я бачив добре знайому, застиглу в оці картину: чорний смокінг у білих штанах мовчки і методично ріже криваве м'ясо, а біля нього дама у білім уся впірнула між дві половинки червоного Бедекера. Гудуть голоси, дзвенить посуда, сиплеться сміх, булька вино, грав радісно море, а чорний смокінг в білих штанах, як машина, старанно ріже криваве м'ясо і біла британка так само тоне в червоній оправі книжки.

Перші з'явилися в столову німці. Простукали каблуками подовж столів. Дами й мужчини, рядком, як гуси. Зайняли окремих стіл і зараз забряжчали склянками. Вони обгородили стіл муром широких спин, облямували скатерть кодом здорових рум'янців, змішали з дзвоном посуду свій грубий сміх і свою мову.

— Ja-ja... Ja-ja... [1] — тріщало понад столом, а під столом стукали ноги, грубі литки у панчохах з грубої вовни та в запорошених капцях, їх дами, негарні, у ластовинні, здіймали кості плечей в погано пригнаних блузках і механічно викидали із себе, як ті ляльки, що їм треба притиснути у відповідному місці:

— Ach!.. Wunderschon! [2]

— Ja-ja... Ja-ja... — рубали мужчини.

— Kolossa-al!.. [3] — співали дами, кладучи собі на тарілку величезні порції страви.

За окремим столом похмуро обідав руський і боязко позирав навкруги, як загнаний вовк.

Тихо пересувались лакеї у чорних фраках, замкнувши в обличчях повагу, блищало срібло посуду, п'явсь виноград по колонах, за нами шуміли пальми, а перед нами море.

І ось раптом на тлі синього моря пропливає корона золотого волосся. Морські очі встромлені в мене, і біле обличчя привітно кивав. Вона трохи спізнилась...

— Як! Знову вона? — скрикнула Марта. Однак їй зараз стало досадно за вигук.

— Вибачай, вибачай... я вже мовчу...

Марта почервоніла. Непевний вогник блиснув їй в оці. Вона механічно схопила шитво, нахилилась над ним і нервово затикала голкою.

Але се не спинило Антона. Він був не тут.

— Дивно, що ми говорили навіть тоді, коли мовчали... Що наші думки згучали в одповідь, як інші струни, коли зачепиш одну. Що коли я дивився на хмари над морем, вона бачила зараз, як їх тіні купались в синій воді. Або на хмаринку на скелі — я знав одповідь: "Се поцілунок неба". А що дивніше, коли так розмовляли, панувала велика

тиша, немов крім нас нікого не було на світі. І тут я вперше побачив, що в неї червоні губи...

Марта поклатала шитво.

Вона сиділа рівна, наче виросла зразу, з очима, міцно вставленими в оправу повік.

— Було б тобі одружитись з блондинкою...

— Ти думаєш так? — неуважно кинув Антін, випускаючи з легких новий клуб диму.

Він вже не міг спинитись. Оповідав, як в спеку, коли скелі аж білили од неї, а груди пили гаряче повітря, мов лаву вулкана, вони блукали по безлюдних вулицях міста, серед диких садів маслин, сірих, з зігнутими колінами, з живими руками-галузками, як раби, що каменіли на скривавленій маком землі. Гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях, а в сірих маслинах цикади грали на кастаньетах. Ішли межі стін, грубо зложених з сірого каменю, вишитих блідими перами папороті. Над нею стирчала друга стіна, з опунцій, де круглі листя так само грубо складались один над другим, як і каміння. Се було щось дике, оті опунції, незрозуміле, безладне, налякана юрма колючого листя. Вони лізли одні на других — сі краби рослинного царства, — і їжились на них колючки, наче волосся од смертельного жаху. Кричав десь осел. Крик ослика бився поміж опунцій, такий же колючий, як і вони... Часом спинялись, щоб дати дорогу жінкам, які підіймались з водою по сходах. В казанах, наче прикипілих до голови, важко гойдала своє тіло вода та хлюпала в побіленій чаші. Вони пропускали повз себе ряд нерухомих, застиглих облич, жили на шиї — як дротяні; короткий віддих — як віддих собаки на ловах, і ноги, спечені на суху фігу, що липнули чіпко до кам'яних східців. І знов йшли далі по камінцях, що розсипались з-під підшов, серед килимів дроку, золотого і запашного, над яким чорне ріжкове дерево пускало зелені сльози стручків. Раптом ставали, осліплені морем. Воно виринали несподівано, зразу, і зворушало душу своїм радісним світлом, синьою млою, серед якої плавав на морі Везувій, наче велика блакитна медуза. А далі знов був сивий полин, акуліні пащі агав, камінь і дрок, мов дротяна щітка, якою чесалось сонце, полишивши на ній пасма свого золотого волосся.

Антін бачив перед очима те, про що говорив. Красною слова, блиском уяви він опушив Марту, скорив, водив за собою. Вона йшла з ними покірною, непотрібною, та третя, як тінь, і дивувалась силі, яка не давала їй змоги опертись. Як в чарівному сні, вона ходила за ними по вузьких провулках з застоєм теплом, що порізали скрізь садки винограду й цитрин, то білі на сонці, то сірі у холодках. Здавалось, з гір потекла колись бистра вода і лишила по собі висхлі кам'яні ложка, на дні яких безгучно блискав хвилястий рух ящірки, сірої, немов душа каміння. А ось перешкода. Од стіни до стіни заповнила вуличку в'язка колючого сіна на голові жінки. Мигнуло на мить підборіддя, кінчик рівного носа або вогонь чорного ока — і знову так само пусто і мертво в ложі вмерлої річки. Тиха поступ селянки пропала у спертім теплі — і тільки знову безгучно мелькає, немов гадючка, гострий хвіст ящірки по мозаїці стін. А з-за мурів огорожі дихав виноград холодками і висять жовті великі цитрини, наче жіночі з ципками груди...

— Ми входили в гори, поміж дикі уламки скель, в закаменілу трагедію велетнів. Щось, певно, страшне колись сталось, коли земля була молодша і гарячіша. Одвічна непорушність двигтіла, скреготали кам'яні маси, ламався світ — і скелі в гніву одривали од матернього лона непокірних дітей. З того часу стоять одірвані скелі з застиглим виразом надлюдського жаху, дивлячись все на громади порожнім застиглим оком, кричачи вічно широко відкритим ротом німим криком мертвої маски...

Ми злазили вище, на самі вершки. Ах, що там було! Там вітер віє в міжгір'ях, напоений дроком і полинами, там молодіють кущі, як свіжі дівчата, там сонце бродить поміж камінням, міняючи бистро сум тіней на радість блиску, там бачиш, як море грав вогнями і розмовляє десь в глибині, а далі стелить шовкові поли своєї одежі до самого неба.

Я сів на траву, вона лягала на теплий камінь, сама гаряча, наче вбирала у себе все тепло скель, що служили їй за підставу. І поки вітер грав золотом її волосся, а я в її очах дивився на небо й на море разом, ся жінка оповідала своє життя.

Вона була, здається, з Кавказу. Принаймні я зрозумів, що під час революції вона билась там з військом. Залягала у горах, робила трудні переходи, невтомима, як найкращий юнак, байдужна до смерті. Вночі перепливала бистру Куру на бордюках, щоб доставити своїм набої. Вона мала навіть рану од козака. Розщібнула рукав і показала шрам, а я став перед ним на коліна і уклонився.

Ми були самі серед сього простору, під чистим високим небом, і острів плів з нами на морі, як хмара на синьому небі. Я був чистий і свіжий, ти розумієш, я був молодий, не чув своїх літ і свого тіла, того лепу брудного життя, я міг би летіти... Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим? Ти не забула?..

Голос в Антона міцнішав, ріс, і він не помітив, що вже кричить.

Марта сиділа зів'яла і винувата. Обняла руками коліна, схилила голову вниз, і лице потопало у неї в скорботних тінях волосся.

Йому нарешті упала в око жінчина постать і знизила тон. Він став спокійнішим.

Не був навіть певний, чи все те бачив у сні, про що говорив; чув тільки потребу творити, жадібно пити з джерела, що сам, як Мойсей, висік із скелі.

Тихо, з очима, покритими мрійним туманом, він говорив їй про хід вечорів. Ще вершки скель білили на сонці, а вже тіні од них малювали на морі фіолетові силуетки [4], шпичасті, як зубці башти. Вечірне сонце скувало срібну підставку для одиноких скель в морі, легких й прозорих, наче розтоплених в спеці. А коли вечір накидав врешті на скелі фіолетовий або рожевий плащ, вони — Антін і та жінка — подавались на ріazz'у [5] дивитись на захід сонця. Іскія вже золотилась, як стиглий овоч. Мон-те-Мікеле одяглася в червоні базальти, а Везувій наче викинув в море двобарвний прапор: блакитний з рожевим. На золотому небі м'яко сіріли перловим тоном Неаполь, Пуцолі, Прочіда і островки. Сонце спускалось все нижче. Іскія чатувала на нього і чорніла в золотому тумані, немов обличчя муринки під жовтим вуалем. Ось протяглася на землю востаннє кривава рука, і зарожевіли дерева цвітом мигдалів, а виноградні кущі грізно підняли високі хвилі в зеленому морі. Криваний круг сонця уже черкався об гору. Тоді

Іскія скинула з себе серпанок і чорна, голодна ковтнула сонце, як вона звикла щодня се робити, та вічна жерунка сонця! І був кінець. Земля напнула буденну одержу, сади одцвітали, а Іскія у спокої травила свою вечерю.

Сіро і сумно ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її підмочили. Здавалось, що тихий присмерк вишив злинялим шовком острів на сталевому морі, що острів простелився на морі, як старий гобелен.

А коли тіні поволі гусли, спокійна затока надівала на шию разок дорогого намиста — неаполітанських вогнів, і в тихі ночі тепло світились в сірих мурах католицькі каплички...

Вже було пізно. Заспана куховарка втретє просунула голову в двері і плаксиво жалілась на холодну вечерю.

Марта піднялась, штучно спокійна, холодна, байдужне кинувши на ходу:

— Ходім вечерять.

Лампа в їдальні прикручена була. На холодних тарілках неясно чорніла печеня. Діти вже спали.

Вони вечеряли мовчки. Механічно Марта присувала до чоловіка печеню і вибирала кращий шматок. Він їв її швидко, хоч неохоче, наче підганяв його дощ, що хльоскав батогами в холодні вікна.

Тихо було і в спальні, коли облягались. Він щось спитав у неї, але так в'яло і непотрібно, що коли вона навіть не одповіла, він не звернув уваги. Марта вдавала, що спить, а він гортав книжку, закривши нею лице, хоч видно було, що не читає.

Марта чула в серці лід. Отся людина, яку вважала найближчою в світі, сьогодні одійшла од неї далеко, і кілька кроків між їх ліжками в спальні розтяглися тепер в холодні, безконечні простори, їй хотілось подивитись на його обличчя, прочитати там нове, але їй не вдавалось. Палітурки закривали його лице, і пальці, рожеві од свічки, нервово перебирали сторінки.

Причаївшись, Марта лежала. Вона чекала. Може, він гляне на неї, заговорить, розтопить лід. Але надаремне. Почула згодом, що шелестіння сторінок затихло, рука розігнулась і поклала книжку на постіль. Антін заснув, не погасивши світла.

Тоді вона встала і, затаївши дух, підійшла тихо до ліжка. Підняла книжку і поклала на столик. Хотіла загасить свічку, але не гасила. Мало не гола, тільки в сорочці, що як на те сповзла з плечей, вона тремтіла, щоб його не збудити, щоб він не побачив її, і гостра цікавість прикувала погляд її до сього чужого чоловіка. Сон вже наклав на його лице строгі й глибокі тіні. Може, він спить? І що він бачить у сні? Що говорить йому душа, вільна од буденних клопотів? Хіба вона знала! Почувала себе такою чужою, такою самотньою дуже, наче враз одколосась од світу цілого. Одвела очі од чоловіка і окинула зором все своє тіло, од грудей до пальців ніг. "Хіба я стара?" Але зараз подумала гірко: "Що тіло?" Їй хотілося плакати. Неприкрита нога Антона вибивалась з-під ковдри. Марта обережно старалась її закутати. "І тут я дбаю про тіло", — згідно осміхнулась до себе і загасила свічку.

Але думки не давали спокою і в ліжку. Вічна турбота про тіло! Щодня, роками, вона

тільки й дбала про його тіло: щоб мав що їсти, щоб мав вигоди, доволі одежі, не застудився. Не жаліла для нього ні часу, ні праці. Се був її обов'язок, такий натуральний, що перестав бути навіть важким. Життя досі складалось тихо, спокійно, в неї не було причини жалітись. Вони не сварились, люди їх поважали, у них не було навіть довгів! Вона була горда, що чоловік не грає в карти, і всім хвалилась.

Аж ось сьогодні він сколотив усе, посіяв тривогу, встав перед нею незрозумілим питанням, яке конче треба було рішення. Досі Антін здавався простим і зрозумілим. Все було в нім ясне, добре відоме, укладалося в рамки, а от... Марта чула жаль до Антона: він її обдурих. Затаїв скарб, цінне щось, на що мала і вона право. Роками вони ділились лиш тілом, оддавали його один одному для грубих втіх, для радощів піклування, дрібних турбот, німуючи духом. Може, в тім була її вина? Може, в тім було прокляття життя?

Слова, які чула сьогодні, краса, яку здатна відчути тільки багата душа, будили в Марті давнє й знайоме. "Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим? Ти не забула?" Так, вона пам'ятає, хоч, може... хоч, може, мало і не забула. Коли вони брались — і ще в перші часи по шлюбi, у них були інші слова, але життя їх потроху стирало і розвівало до того, що Антін, котрий якимсь чудом зберіг їх, здавався тепер Марті незрозумілим і загадковим.

Антін ворушився на ліжку. Марта підіймала голову од подушки і прислухалась. Якось гостра цікавість притягала її увагу до тої людини, яка, їй здавалось, навіть диха сьогодні інакше, ніж завжди. Ніч заважала бачить Антона, але се викликало тільки яскравішу уяву. Марті здавалось, що вона все іще бачить, як він біга по хаті з помолоділим зразу обличчям. Вона хотіла, щоб швидше настав уже день, хоч невідомий, але принадний тим невідомим.

Вранці Антін стрів Марту тільки на мить, коли виходив з дому. Щось було зачіпливе й гостро-лукаве в її сухім, підкресленім оці, яким метнула на нього погляд. Але вів зачіпки не підняв.

День був насуплений, сірки. Накрапав дощик. Ліниво, байдужно, без надії спинитись.

Коли в обідню пору Антін повертався додому, стрів несподівано Марту. Ішла назустріч, затагнена в синій новий костюм, що був їй так до лиця. На пері капелюха тремтіли дрібні краплини. Вона була свіжа і легша сьогодні.

— Куди ти? — здивувався Антін.

— Треба було купити дещо в крамницях. Краска залляла її обличчя. В руках у неї нічого не було.

Видимо, вона вийшла тільки для того, щоб його стріти, бо повернула і пішла разом.

Спочатку мовчали, але потому вона обережно почала звертати його увагу, що од дощу все потекло. Текли тротуари, вулиці і доми, блискучі залізні дахи, мокрі коні і люди, текли фіакри, дерева і вікна в крамницях. Наче дощ хотів змити всі фарби й рисунки з землі. Не правда ж?

Проти них бігла білява панна під широким брилем. Ледве встигла проколювати повз них на резинових п'ятах, а вже Мартині щоки залляв густий рум'янець. Вона обізвалась

наче до себе:

— Терпіти не можу білявих.

Йшли далі, то мовчки, то розмовляли, але Антін кілька разів помітив, що жінка перейма його погляд, а потому пильно роздивляється на тих, на кого він глянув.

Обід був вже готовий. Стіл у столовій парадно білів, і на ньому, у високій кришталевій підставці, червоніли свіжі троянди. Се несподіванка була — ся свіжа скатерть, а особливо квітки в таку пізню осінню пору! Антін до того не звик.

Він здивовано глянув на жінку, вона наче навмисне спустила очі, уникаючи дати відповідь, і вибігла в кухню.

Настав вечір. Антін ждав Марту до себе й не ждав. Його бажання двоїлись. Хотілось оповідати і хотілось в собі затаїти все пережите, як щось дороге, йому тільки зрозуміле й щінне.

Але Марта ввійшла. Весела, нервова трохи, і очі блищали у неї.

— Ну, ось і я.

Сіла, рівна, неvigідно на кріслі і подивилась на чоловіка.

— Пришила дослухать твій сон.

Він вагався неначе, тоді вона знов зачепила:

— Ти не сказав мені навіть, як звалась твоя блондинка.

— Моя блондинка?

— Ха-ха! Твоя блондинка.

— Я сам не знаю. Я не питав.

— Ні, не повірю. Ви ж були все вдвох.

— Що ж з того? Я не цікавився йменням. Коли ми стрічались, наші очі однаково пили блиск сонця і моря, — і з вас було сього доволі. Ми разом пили красу з зеленої чаші, де стигне сік винограду, цитрин і помаранчів. Се нас єднало... Що ж тобі ще розказати?..

Замовк на хвилину і знову почав:

— Звичайно ми сходились вранці, брали човен і плили в море. Небо було синіше од моря, море було синіше од неба. Мені здавалось, що вони задрять одне одному. Вдалині тріпотіли вітрила човнів, як крила голубів в небі. Ми плили здовж сірих скель, оточених рядом кольорових молюсків. Море гойдалось. І як тільки воно одхилялось од скелі, вона окривала червоні ясна. Але зараз м'яким любовним рухом, як поцілунком, море знов затянуло той свіжий, здоровий рот.

Тепер, з моря, ми краще бачили острів. Сонце обертало звичайний камінь у мармур і змусило його годувати рослину. Він, здавалось, тремтів весь в напруженні творчої сили, і лиш часами, коли блукали по ньому тіні од хмар, стихала оргія сонця, блиску і фарб — і се була коротка хвилинка спочинку.

Звідси нам зрозумілими стали вічні наскоки моря на острів. В якому б настрої воно не було, воно вічно штурхало камінь, вічно гризло його. Підгортало каміння під ноги і покривало водою. Ми пропливали над ними. Як скорені бестії, вони лежали на дні тихі, гладенькі, безсилі, і покірно давали одягти себе рудою вовною водорослів. Згризений в

гальку, камінь сірів берегами, а там, де море встигло стерти його в білий пісок, воно грало над ним блакитним вогнем перемоги. Високі скелі, гордо навислі над морем, піддалися, нарешті: море вигризло в них високі й глибокі гроти. Навіть не гроти, а цілі храми для культу казки. Ми заїздили туди. Лягали на дно човна і за хвилину опинялись в казковому царстві. Там були дива, яким не вірилось зразу. Там води горіли шафіром або смарагдом, там була піна, рожева, наче троянда, склепіння в містичному сяйві, зеленім, блакитнім, там вода крила сріблом човен, весла і наші руки. Переливалась веселка, блищало дорогоцінне каміння, грали брильянти, а різнобарвні молюски своїм тілом цяцькували підводні скелі.

Біля блакитної гроти море здималось і раз у раз вливало в неї срібло своїх хвиль. Наш провідник бравсь за ланцюг, щоб скерувати човен, ми підіймались на хребті хвилі, і море раптом вплювало човен в тісний отвір. Вів летів серед бризок і піни, скрегочучи, б'ючись боками об скелі, і нарешті тихо гойдався, як заспокоєний лебідь. Перше, що я помітив, піднявшись з човна, — се білі зуби моєї сусідки, їх одкривала радість блакиті. Може, і в мене так само світилися зуби. Навіть напевно. Я не годен описати тобі блакитну гроту. Коли б ти могла створити важке склепіння з литого срібла, розпустить в рідину дорогий туркус, щоб він гойдався, і грав вогнями, і голубу кидав оксидировку на стіни, коли б тобі вдалось зібрати з неба і моря усю блакить, щоб наситити нею повітря печери, ти мала б щось слабо подібне до тої гроти. А як світилось тіло у тій воді! Воно горіло синім вогнем. Ми гойдалися на човні, наче плавали в небі, зачерпали долонями воду, а висипали з неї дощ самоцвітів. Срібна хвиля безперестанку вплювала в гроту нові човни. А ми дивились, як з них підіймалися люди, і радість блакиті одкривала їм зуби...

Для одміни ми їздили в море ловити рибу. Запускали волосінь в глибину, і коли риба клювала, волосінь билась на пальці, як живчик. Ми їх витягали на сонце, тих яскравих, розмальованих рибок, більше подібних до екзотичних квітів, аніж до риб, трибарвних віоль, червоних чортів і кардиналів, собачих рибок і королівських; ми збирали з дна моря розкішні букети.

Повертались засмалені сонцем, обвіяні вітром, солоні од морської води...

Але траплялось, що сусідка не з'являлася зовсім... Тоді...

Антін урвав. Встав знову з крісла і заходив по хаті важким, виразним кроком, наче втоптував в землю затаєні згадки.

— Тоді?.. — підняла Марта кинуте слово.

Їх очі стрілись на мент, як кремінь й кресало, у злій боротьбі...

— То-ді... — помалу, цідячи слово по слові, одповів їй Антін, — тоді блукав я сам... Глухий, як скрипка, коли порвалися у неї струни... німий, як людина, що несподівано втратила голос... Я її кликав, ту невідому... кликав, щоб разом читати книгу краси, яка для мене закривалась без неї. Я дививсь і не бачив. Я її кликав, а вона не з'являлась...

Марті здалося, що Антін навіть зітхнув.

— Звели нас знову місячні ночі. Я сидів десь на скелі. Місяць ще не зійшов. Хор цвіркунів м'яко сюрчав в сухій траві, а один з них, покриваючи все, дзвінко тягнув свою

ноту, наче між землею і небом, понад застиглим морем снувалась й дзвеніла безконечна срібна струна.

— Вам сумно? — почув я знайомий голос з-за виступу скелі і тоді тільки її помітив.

— Мені теж сумно. Ми належимо з вами до самотніх, здається, як і наш острів.

Вона сіла поруч зо мною і протягла руку над морем.

— Ви подивіться, він все пливе. Вічно самотній в просторах моря, а море хлюпа в його боки. Нема од нього дороги. Хіба місяць вночі збудує золотий міст, з'єднає острів з далеким і невідомим. Але міст той такий легенький, такий тремтячий, хисткий, що тільки мрія зважитись може ступити на нього і легким, нечутним кроком помандрувати у далечінь...

Я почув її голос і перестав бути мертвим деревом скрипки. Вона вже водила смичком своєї уяви по тугих струнах. Голос мій знов обізвався у грудях і очі видючими стали. Я бачив, як сходив місяць, як море простелило йому під ноги золотий килим, а пальми, замахавши сотнями віял, вітали — "осанна!". Почув одразу, як тепла хвиля повітря, зіткана з сяйва, з запаху моря і диких трав, тихо колихалась поміж маслин і біла в лице нам ароматним прибоєм. Побачив зморшки Монте-Соляро, які ніколи його не старять: все те дике каміння, що розсілось по схилах амфітеатром, як в древнім театрі, задивившись на сцену моря, де місяць творить свою одвічну містерію.

Антін задумався. Видимо, він силкувався щось пригадати, напружував пам'ять і безпомічно мовчав.

— Тут в сні мойому якась перерва, — почав винувато, — якась чорна безодня. Не пам'ятаю, що було. Я наче зник раптом, стертий з землі, і зникли зо мною острів, море й вона. Все впало у прірву.

Не пригадаю, як я опинився в човні. Не я, а ми. Ми були вдвох. Місяць висів над морем. Далекі скелі ближчими стали. Фіолетові зморшки лягли на їх обличчя, і якась тепла, матерня турбота нахилила скелі над морем. Якась добрість з'єднала берег і море, згода і смуток. І поволі, поки ріс місяць і блід, росли скелі і блідли. Повитягались гострі шпилі, одділились окремі каміння, перетворились у білий мармур, одяглися в різьбу, і встав перед нами острів із моря — весь як міланський собор. А місяць вимостив злотом дорогу до нього.

Наші весла тихо плескали в морі. З-під них скакали вогні. Дрібні, маленькі, зелені, як блищаки у петрівчані ночі. Ми зумисне направляли човен на тіні, бо там ясніше горіли вогні. Здавалось, що весла вигрібали із моря скриті в ньому скарби. Вона розщібнула рукав, закасала аж до плечей і встромила у воду руку, блакитну в місячнім сяйві!

— Дивіться! — гукала і випускала з-під пальців веселі вогні, що зараз гасли.

— Тепер ми, як боги! — сміялась. — Кричіть: "Хай буде світ!"

— Хай буде світі — повторяв я за нею і теж занурював руку.

Ми нахилились над краєм човна, такі близькі до себе, що чули на щоках лоскотання волосся та тепло лиць, і дивились, як виринали з таємного глибу і скакали крізь наші пальці зелені іскри, одна, друга, десята...

Потому я виймав руки, з них стікала вода, а я брався за весла й плив далі, сиплючи ними дощ іскор.

Часом ваш човен натикався на рибацький. Ліхтар на ньому кидав червоне світло на море, на снасті, канати, бік барки і добре, обсмалене вітром лице.

— Щасливого лову! — кивала вона головою рибалці.

— Щастя і вам, мадонна! — обзивався глибокий голос, і чорний бриль поважним рухом розрізував світло.

Ми заїздили в гроти. В них було темно, аж чорно. Але доволі було зворухнуть тільки той чорний сон, як він будився цілим пожаром, снопами іскор і перетворював воду в зоряну ніч.

У Гроті святих обняв нас містичний, таємний страх. Ми бачили тільки удень той морський склеп, де каміння скидалось на сонних людей. Тепер так само тихо дрімали кам'яні люди. Так само спала жінка навznak, покрита рядом, і по колінах у неї, на покривалі, блукав місячний промінь. Білий, в глибокій дрімоті, схилився старець, поклав на долоні зажурене чоло. Вгорі, по склепіннях готицького храму, блимало світло невидимих лампад і все блукало по стінах, наче вітер гойдав лампади. Через зелену, прорізану місяцем воду видно нам було, як дрімала на дні голісінька жінка з дитям на колінах, і світло повзло у неї по повних стегнах. З чорних таємних закутків гроти безперестанку, самі собою, спливали наверх зелені зірки і тихо гасли...

Потому ми виплили в море. Далеко в ньому світились вогні рибацьких човнів. Море гойдало нас злегка, а ми сиділи поплич, і наші тремтіння зливались в одно. І коли я поглянув на неї, то близько перед собою побачив її уста, такі червоні, що навіть ніч...

Марта не дала йому скінчити. Вона піднялась, уся збіліла й сувора.

— Ти цілував її?

В її питанні була жахлива впевненість.

Дивилась на нього, наче хтіла випить таємну отруту з його очей, і рука її важко лягла на стіл.

Антін теж скочив. Щось гаряче, шалене вдарило в мозок йому. Жорстоке і гостре, як наточений ніж, мигтячий бажанням зранить.

— Так, цілував!.. — крикнув він жінці нестямно. — Цілував, чуєш? Я цілував уста, що промовляли до мого серця, що знали мову моєї душі... Хіба не маю права? Хіба вони не варті? Ти хотіла б, щоб я навік зацілював, неначе камінь, неначе ти... Ні, я ще живий... чуєш, живий!.. Я цілував!

Чув, що її ранило, й жорстока радість од того солодко тріпалась в ньому.

Марта закрила лице руками. З голосним плачем вона упала в крісло, а він дивився на її плечі, що скакали в риданні, і чув полегкість.

Потому, раптом опритомнівши, кинувсь до жінки.

— Що ти? Марточко... Мартої Не треба... Ну, що ж ти... се ж тільки сон...

Але Марта одпихнулась од нього і тупнула злісно ногою.

— Геть! Не смій торкатись до мене.

— Та годі ж бо, Марто... — благав Антін і намагався одняти руки їй од лица... —

Зрозумій же, що се лиш снилось, що нічого того не було.

Але Марта тільки голосніше ридала. Вона нічого не хотіла слухать.

— Ти її цілував...

Він стояв на колінах, намагаючись заспокоїти жінку, одняти од лиця руки. Йому вже було досадно на себе.

— Не будь же дитиною, Марто. Зрозумій врешті, що ти говориш дурниці, що в снах ніхто не винен...

Вона заспокоїлась наче, витерла хусткою очі і, одіпхнувши Антонові руки, підвелась з крісла.

— Я розумію, що то був сон, — сказала зимно. — Але ти здатний зробити те, що тобі снилось...

І хотіла вийти з кімнати.

Тоді Антін загородив їй дорогу. Ні, він не пустить. Коли вже так сталось, вони мусять поговорити одверто.

Можливо... Можливо, що в сні він був собою, що він здатний на такий вчинок, але винна у тому вона...

Вона? Ха-ха!

Вона. Вона не вміла шанувати життя, оберігати його красу. Щодня закидала його тільки дрібним, непотрібним, тільки грузом життя, аж зробила з нього смітник. Поезія жити не може на смітнику, а без неї життя — злочин.

Марта горіла злістю.

А він? Хіба він не зачинявся од неї, не ховав живу воду душі, як той скупий, що боїться, аби на його скарби не впав чужий погляд? Чого ж винна тільки вона?

Ні, спочатку він був інакший, але не можна ж зростити квітку на безводному ґрунті. Вона зів'яне. Він розуміє, без прози трудно прожити. Нехай буде наверху піна, але під нею мусить в келиху грати чисте вино, і той, хто лле у нього безперестанку воду, позбавить смаку вино.

За вікнами билась осіння негода, а в хаті, душній і димній, що одна тільки жила серед сонного царства дитячих ліжок, йшов бій невдоволених душ.

Вони нагадали один одному найменшу вину, гріхи проти духа святого, докоряли за байдужість, свою самотність, здичіння в болоті життя.

— Ти обросла буденним, наче корою! — кричав Антін.

— А ти був вдома тільки столовником!..

Їм було душно. Антін розщібнувся. Розтріпаний весь, він носився по хаті, наче хтів розіпхнути плечима стіни тісної кімнати, і довге волосся гналось за ним у тій біганині.

Марта розчервонілась, упріла, обтирала хустинкою шию і блищала очима.

— Ти... ти, як Цірцея, хотіла б обернути мене в свиню.

— Іди цілуйся з ким хочеш... мені байдуже! Вони посварились.

Тепер між ними часто була незгода. Дикі, пристрасні сварки, як злива, розсікали їхнє життя, досі таке спокійне, одноманітне, "щасливе", як ще недавно думала Марта.

Але доволі щоб прошуміла буря, її серце, омите сльозами, цвіло й молоділо. Яка вона була щаслива, коли між двома сварками, хоч на хвилину, їй вдавалось знайти спільну з Антоном мову!

Марта ревнувала Антона. Уперто, затаєнно, сильно, до всіх і всього. До стрічних жінок, до природи, до вечорів, коди він замикався у своїй хаті, до його думок і мрій. їй хотілось мати його тільки для себе, неподільно, цілком. Вона не була певна у ньому. Якась небезпека вічно тримала її в тривозі, робила трохи чужою для чоловіка. Тепер Антін не бачив щоранку голих жінчиних ніг, не чув скучних і прозаїчних снів, не прибирав по всіх хатах спідниць. Щось молоде, давнє, дівоче прокинулось в Марті, якийсь фермент: він нищив спокій, ще недавно такий бажаний. Але у тім, що вона чула потребу знов здобувати давно здобуте на власність, таїлась нова принада, відгук її весни. Вона не знала, чи надовго їй стане сили, чи одшумлять коли бурі, але тепер вже частіше червоніли за їх столом троянди...

Травень 1911, Чернігів